

ЖЫЦЦЕ І ДЗЕЙНАСЦЬ МІКАЛАЯ МІКАЛАЕВІЧА НІКОЛЬСКАГА (1877-1959)

13 лістапада 1877 года ў Маскве ў сям'і Нікольскіх нарадзіўся сын Мікалай. Ягоны бацька, Міхаіл Васільевіч, рускі гісторык -усходазнаўца, лічыцца заснавальнікам асіралогіі ў Расіі.

Яшчэ ў гімназіі Мікалай праявіў прыхільнасць да вывучэння старажытнай гісторыі. У 1896 г. Нікольскі з залатым медалём скончыў гімназію і паступіў на гісторыка-філалагічны факультэт Маскоўскага ўніверсітэта. Там ён займаўся пад кіраўніцтвам прафесара П. Г. Вінаградава, Р. Ю. Віппера і свайго бацькі Міхаіла Васільевіча. Яго дыпломная праца "Гідзея пры Макавеях і Асманеях" была надрукавана ў 1901 г. Пасля заканчэння ўніверсітэта Нікольскі пачынае працаваць настаўнікам гісторыі ў жаночай гімназіі.

Рэвалюцыйныя падзеі 1905-1907 гг. адбіліся і на жыцці Нікольскага. Ён зблізіўся з бальшавікамі, выступае з артыкуламі ў газетах. У 1906 г. выходзіць яго брашура "Каму патрэбны нацыянальны прыгнёт".

1902-1907 гады актыўнага супрацоўніцтва ў часопісе "Веснік выхавання". У сваіх артыкулах Нікольскі даказваў неабходнасць рэфармавання выкладання гісторыі ў школе. Ён даводзіў мэтазгоднасць выкладання гісторыі, пачынаючы з гісторыі старажытнага свету, праз сярэднявечча да гісторыі сучаснасці. Ён звярнуў увагу на недахоп гадзін па гісторыі, заідэялагізаванасць падручнікаў.

У гэты час Нікольскі актыўна працуе ў "Педагагічным таварыстве", якое займалася ўсімі пытаннямі педагагічнай навукі. На гістарычным аддзяленні таварыства складаліся праграмы, метадычныя указанні па выкладанню гісторыі ў школе, чыталіся даклады на гістарычныя і педагагічныя тэмы.

Нікольскі, працуючы настаўнікам, умела спалучаў педагагічную дзейнасць з навукова-даследчай працай. Аб паспяхо-
васці гэтага шляху сведчыць тое, што за гады настаўніцтва ён

надрукаваў ля 60 навуковых прац, 30 артыкулаў, больш 50 рэцэнзій.

Тады ж Нікольскі аб'яднаў групу перакладчыкаў, у якую увайшоў і У.М.Перцаў. Свет убачыла серыя кніг пад назвай "Рэлігія і царква у свеце навуковай думкі і вольнай крытыкі".

У гэтай серыі выйшла I кніга Нікольскага "Цар Давід і Псалмы" (1908). У ёй падрабязна разбіраюцца некаторыя псалмы і зроблены вывад аб тым, што кніга Псалмоу -- гэта збор багаслужбовых гімнаў іўдайскай абшчыны II храму. Адсюль Нікольскі зрабіў выснову, што цар Давід не мог быць аўтарам гэтых Псалмоу, кніга якіх складалася на працягу стагоддзяў.

Вынікам захаплення біблейскай стала кніга "Старажытны Ізраіль" (1911). У ёй Нікольскі адолеў у навукова-папулярнай форме паказаць сацыяльна-эканамічную і культурную гісторыю старажытнага Ізраіля, заканамернасці развіцця гэтай краіны. Адметнасцю другой навукова-папулярнай кнігі "Старажытны Вавілон" з'яўляецца новы погляд на гісторыю старажытнага Вавілона і яго ролю у гісторыі старажытнага Усхода.

У 1912 годзе выходзяць некалькі кніг для чытання: "У палацы егіпецкага фараона", "У старажытным Вавілоне". У іх проста і даступна мова ў папулярнай форме выкладаюцца складаныя пытанні.

Неабходна таксама прыгадаць і іншыя працы: "Ранняе хрысціянства" (1908), "Вавілон і Біблія" (1908), "Ізраіль і Вавілон", "Нарыс распрацоўкі гісторыі старажытнага Ізраіля" і інш. Гэтыя працы не згубілі навуковай каштоўнасці і нашы дні.

На падзеі рэвалюцыі 1917 г. Нікольскі адгукнуўся артыкулам "Задачы Устаноўчага Сходу". Пасля падзей кастрычніка Нікольскі працягвае працаваць настаўнікам, толькі цяпер у Савецкай працоўнай школе. Затым ён некаторы час вядзе заняткі ў Сацыялістычнай акадэміі грамадскіх навук, а потым працуе ў Смаленску, дзе быў адчынены ўніверсітэт, у якасці прафесара кафедры гісторыі рэлігіі. Пад яго кіраўніцтвам ствараецца бібліятэка. Восенню 1919 г. Нікольскі прызначаецца рэктарам Смаленскага ўніверсітэта. У канцы 1921 г. ён пераяжджае ў Мінск і назаўсёды звязвае сваё жыццё з Беларуссю. Спачатку ён працуе прафесарам кафедры гісторыі старажытнага свету, а потым

дэканам педагагічнага факультэта.

У 20-я гг. Нікольскі звяртаецца да новай, маладаследаванай тады тэмы -- жыццю Хетскага царства. Вучоны выдаў два артыкулы, прысвечаныя ўтварэнню і прававым асаблівасцям гэтага царства: "Хетскія законы і іх уплыў на заканадаўства пацікніжжа", "Рэформы Хетскага цара Целепіна".

Нікольскі па праву лічыцца заснавальнікам навуковай крытыкі Бібліі ў айчынай гістарыяграфіі. Аб вялікім яго ўкладзе ў навуковы аналіз Бібліі і пастаяннай цікавасці да гэтай праблемы сведчыць пералік прац вучонага:

"Ісус і першыя хрысціянскія абшчыны" (1918), "Керубы па дадзеных Бібліі і ўсходняй археалогіі" (1922), "Адбіткі магічнай літаратуры ў кнізе Псалмоу" (1923), "Талмудысцкая традыцыя аб Ісусе" (1925), "Адбіткі прымітыўных гаспадарчых формаў у біблейскіх паданнях" (1929), "Апакаліпсічная літаратура" (1929), "Паходжанне юбілейнага год" (1931), "Праблемы Бібліі ў савецкай навуцы" (1938).

Нікольскі ужо у 20-я гады лічыў, што рэлігія не павінна быць толькі аб'ектам нападкаў, а хутчэй павінна вывучацца і зрабіцца прадметам сур'ёзнага навуковага даследавання.

У канцы 20-х гадоў у самы разгар барацьбы з рэлігіяй створанае ў Маскве выдавецтва "Атэіст" звярнулася да Нікольскага з прапановай напісаць кнігу па гісторыі рускай царквы.

У 1929 г. асобнай працай выходзіць першы раздзел гэтай кнігі -- "Дахрысціянскія вераванні і культы дняпроўскіх славянаў". Далей адно за адным свет убачылі два выданні "Гісторыі рускай царквы" у 1930 і 1931 гадах.

У гэтай працы Нікольскі падрабязна разабраў усю гісторыю рускай царквы ад дахрысціянскіх вераванняў да XX стагоддзя, прааналізаваў царкоўную арганізацыю ў розныя перыяды і прыйшоў да высновы, што руская царква была пабудавана так, каб падтрымліваць і ўмацоўваць дзяржаву, а пасля і сама была падпарадкавана дзяржаве, зрабілася адным з ейных інстытутаў. У "Гісторыі рускай царквы" сабраны багаты матэрыял аб сектанцтве у Расіі, які не згубіў каштоўнасці і зараз.

У 1929 годзе на базе Інбелкульту была створана Беларускае Акадэмія Навук. У канцы 1929 года Нікольскі быў запрошаны туды

на працу у якасці спецыяліста па кафедры этнаграфіі.

У лютым 1931 г. ён быў абраны правадзейным сябрам Акадэміі Навук, дзе ён спачатку ўзначаліў секцыю этнаграфіі і фальклёра. Пасля абрання Нікольскі выдае кнігу "Палітэізм і монатэізм у яўрэйскай рэлігіі" (1931) на беларускай мове. У кнізе Нікольскі сцвярджае, што нідзе няма ўказанняў на тое, што рэлігіі, у т.л. і іўдзейская, з самага пачатку былі монатэістычнымі. І нават пасля, побач з Богам знаходзяцца ангёлы і іншыя бажаствы, што зноў, лічыць Нікольскі, назіраецца пэўны політэізм. Крыху раней, у 1926 г., у Гомлі выйшла кніга "Паходжанне яўрэйскіх святаў і хрысціянскага культа", у якой была даследавана гісторыя паходжання святаў, а таксама змены ў іх у залежнасці ад змяненняў у палітычным і сацыяльна-эканамічным жыцці народаў.

У 30-я гады Нікольскі займаецца даследаваннямі ў вобласці беларускай этнаграфіі і фальклёру. Багаты этнаграфічны матэрыял быў сабраны ў манаграфіі "Міфалёгія і абрадаваць валачобных песень" (на беларускай мове). У кнізе падрабязна разабраны і сістэматызаваны па групам валачобныя песні, прааналізаваны сюжэты з іх. Але Нікольскі мяркаваў, што слова "валачобнікі" -- ад расійскага "волшебнікі", якое у сваю чаргу паходзіць ад слова "волхвы". Але ў беларускай мове няма "волшебніка", а ёсць "чараўнік", а "волхв" -- гэта "вешчбіт", "валшвец". Само ж валачобніцтва -- гэта выключна беларускае свята, што прыпадае на Вялікідзень і мае шэраг назваў -- валачэднікі, лалюўнікі, ралёшнікі, ральцавальнікі. Валачобніцтва -- абыходраллі, каб было добрае жыта. Гэта выключна старажытны абрад.

У 1932 г. у чацвертым нумары часопіса "Савецкая этнаграфія" з'явіўся артыкул Нікольскага "Установки и методы белорусской нацдемовской этнографии". У артыкуле Нікольскі выступіў супраць Вацлава Ластоўскага і яго тэорыі аб паходжанні беларусаў ад крывічоў. Погляды Ластоўскага падрывалі "тэорыі" аб нібыта адзіным паходжанні "трох братніх народаў". Але Ластоўскі не мог адказаць свайму апаненту. У гэты час былі прэм'ер-міністр БНР знаходзіўся ўжо як 2 гады ў ссылцы.

Дарэчы, тут Нікольскі выступіў не толькі супраць Ластоўскага, але і іншых выдатных беларускіх этнографіў -- Карскага,

Сержпутоўскага, навукоўцаў Смоліча, Лёсіка, Цвікевіча. Абaperшыся на т.зв. "класавы падыход", Нікольскі граміць і "кулацкага паэта" Багушэвіча і "дробнабуржуазны элемент" -- Тарашкевіча, і Інбелкульт, і Беларускую АН -- "штабы кулацкай ідэялагічнай агентуры". Зараз цяжка сказаць, чым быу выкліканы гэты артыкул. Застаецца спадзявацца, што ў ім адлюстраваліся палітычныя абставіны часу, а не пазіцыя самога аўтара.

У 30-я гады з'яўляецца яшчэ некалькі прац Нікольскага па этнаграфіі: "Этнаграфія БССР пасля Кастрычніка" (1932), "Жывёлы ў звычаях, абрадах і вераваннях беларускага сялянства" (1933). У апошній аўтар з навуковых пазіцый разглядае найбольш старажытны і маладаследаваны матэрыял аб культых раслін, жывёл і звязаных з імі абрадах. Нікольскі, аднак, дапусціў памылку, лічачы, што ўсе звычаі і вераванні, звязаныя з культам жывёлаў -- шкодныя. Нічога кепскага няма ў тым, калі селянін вызначае надвор'е па паводзінах жывёл, птушак ці па іншых прыкметах.

Не губляў Нікольскі сувязі са школай. Ён пленна працуе над стварэннем падручніка па гісторыі старажытнага свету. Падручнік гэты быу перакладзены на беларускую і ўкраінскую мовы з дадаткамі у 1933 г. Далей быу распрацаваны разам з Мішуліным і Кавалёвым больш поўны падручнік, які потым шмат гадоў існаваў у сярэдняй школе.

У студзені 1937 г. Нікольскі ўзначальвае інстытут гісторыі АН БССР. У 1938 г. прысвойваецца ганаровае званне заслужанага дзеяча навукі БССР. У 1939 г. секцыяй этнаграфіі і фальклёру інстытута гісторыі быу выдадзены зборнік "Беларускі народ супраць папоў і рэлігіі". Нікольскі напісаў да яго прадмову.

Вялікую Айчынную вайну Нікольскі сустраў у Мінску. З 1941 па 1943 гады ён заставаўся у горадзе. Потым ён і сям'я былі перапраўлены ў партызанскі атрад імя Лазо партызанскай брыгады "За Савецкую Беларусь". 9 сакавіка 1944 г. Нікольскі быу эвакуаваны ў Нова-Веліцу Гомельскай вобласці, а адтуль у Маскву. У 1944 г. ён быу ўзнагароджаны ордэнам Леніна. Далей М. М. Нікольскі працягвае ў групе вучоных АН БССР і ў ВДУ на станцыі Сходня пад Масквою.

Яшчэ у 30-я гады сярод гісторыкаў разгарнулася дыскусія

аб характары грамадскага ладу ў краінах старажытнага Усходу. У той час традыцыйным поглядам было існаванне ў дзяржавах старажытнага Усходу феадальнага ладу. М. М. Нікольскі спачатку падзяляў гэты пункт гледжання, але потым прыйшоў да высновы аб існаванні на старажытным Усходзе рабства. Пры гэтым ён адзначаў, што гэта быў перыяд ад першабытнага да рабаўладальніцкага ладу з захаваннем абшчыны і патрыярхальнай формы рабства. У часопісе "Вестник древней истории" быў надрукаваны шэраг артыкулаў М. М. Нікольскага па гэтаму пытанню: "Аб пабудове гісторыі старажытнага Усходу" (1938), "Грамада у старажытным Двурэччы" (1938), "Рабства у старажытным Двурэччы" (1941).

Менавіта гэты матэрыял паслужыў асноваю для стварэння працы "Прыватнае землеўладанне і землекарыстанне ў старажытным Двурэччы". Над рукапісам гэтай кнігі М. М. Нікольскі працаваў у час вайны і скончыў яго ў партызанскім лагеры. Там жа ў лагеры была напісана праца, якая была выдадзена пасля вайны, "Эцюды па гісторыі фінікійскіх грамадскіх і земляробчых культаў" (1947).

Аналізуючы аграрныя адносіны ў Вавілоне, Сірыі, Халдзейскім царстве М. М. Нікольскі даваў, што прыватнай уласнасці на зямлю там не існавала. Зямля належала дзяржаве ў асобе цара, храму ды грамадзе (сямейнай, сельскай). Падкрэсліваюцца, што чалавек уладальнікам зямлі рабіўся часова і ўмоўна, а прыватным уласнікам ён не мог стаць ніколі. У гэтым -- асаблівасць землеўладання на старажытным Усходзе.

Манаграфія "Эцюды па гісторыі фінікійскіх грамадскіх і земляробчых культаў" грунтуецца на матэрыялах французскага археолага Шэфера, якія ён атрымаў пры раскопках старажытнага фінікійскага горада Угарыта. Вялікай каштоўнасцю з'явіліся знойдзеныя там гліняныя таблічкі. Надпісы на іх былі зроблены фінікійскай сістэмай пісьма. У аснову працы М. М. Нікольскага ляглі рэлігійныя рытуальныя тэксты. Праводзячы аналогіі са старажытнымі цывілізацыямі Егіпта і Месопатаміі, М. М. Нікольскі паказваў арыгінальнасць культуры старажытнага Угарыта.

У 40-50-я гады ў друку з'яўляюцца кнігі М. М. Нікольскага: "Паходжанне і гісторыя беларускай вясельнай абраднасці", "Культура старажытнай Вавілоніі", Апошняя ўяўляе сабою нарыс

гісторыі матэрыяльнай культуры старажытнага Вавілону. Асобныя раздзелы прысвечаны літаратуры, рэлігіі, праву, навуковым ведам і мастацтву.

Апошнім яўным выступам М. М. Нікольскага стаў ягоны выступ у канферэнц-зале Акадэміі Навук у 1957 г. у год яго 80-годдзя.

Памёр Мікалай Міхайлавіч Нікольскі ў 1959 г., пакінуўшы вялізарную навуковую спадчыну, якая ёсць складае шмат тамоў, калі ёсць выдаць ля 40 напісаных кніг, 180 артыкулаў і звыш 60 рэцэнзій.

У музеі гісторыі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ашчадна захоўваецца ўсё, што звязана з жыццём і дзейнасцю М. М. Нікольскага. У экспазіцыі музея можна бачыць фатаздымкі Мікалая Міхайлавіча, пасведчанне правадзейнага сябра Беларускай Акадэміі Навук, выдадзенае М. М. Нікольскаму ў 1936 г., манаграфію вучонага "Эцюды па гісторыі фінікійскіх грамадскіх і земляробчых культур" з даравальным надпісам У. М. Перцаву ад аўтара, фатакопію газеты БДУ "За ленинскія кадры" ад 29.05.1935 г., прысвечанай жыццю, навуковай і педагагічнай дзейнасці прафесара М. М. Нікольскага. Акрамя гэтага ў фондах музея маецца багата фатаздымкаў М. М. Нікольскага ў розныя гады, фатакопіі навуковых прац вучонага, яго дакументаў, Ганаровых Грамат Вярхоўнага Савета РСФСР, якімі быў ўзнагароджаны М. М. Нікольскі ў 1946 і ў 1951 гадах.

Захоўванне памяці аб слаўным вучоным справа не толькі музейная, але і агульная. Гэта зв'язана адной з метаў навуковых чытанняў "Лістападаўскія сустрэчы". Хацелася б, каб гэтыя першыя чытанні ў далейшым сталі традыцыйнымі.

Кораун М. С.

ДВЕ КОНЦЕПЦИИ ИСТОРИИ РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ

В 1983--1990 гг. трижды переиздана "История русской церкви Н. М. Никольского". В 1909 г. учёный написал главы по истории